

HRVATSKA FILOZOFIJA OD 12. DO 19. STOLJEĆA. IZBOR IZ DJELĀ NA LATINSKOME, SV. I-III

(ur. Erna Banić-Pajnić, Mihaela Girardi-Karšulin, Filip Grgić,
Ivana Skuhala Karasman), Zagreb: Institut za filozofiju 2015,
XI+497+XI+535+XI+465 str., 150+150+150 kn.

Institut za filozofiju od samoga osnivanja kao jednu od svojih temeljnih zadaća ima proučavanje povijesti domaće filozofske tradicije. Da se na tom poslu u Institutu vrijedno i ustrajno radi pokazuju ne samo brojne publikacije koje su članovi Instituta izdali kroz vlastite članke i monografije ili omogućili drugima da ih izdaju u institutskim zbornicima i časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, već i aktivnosti usmjerene na prezentaciju izvornih tekstova hrvatskih filozofa u klasičnom knjižnom, a u novije vrijeme i digitalnom obliku.

Najčešće je upravo povećanje dostupnosti izvornih filozofskih tekstova prvi korak u buđenju znanstvenoga interesa za njihov sadržaj i autore. Jedan je od najuobičajenijih i najekonomičnijih načina za ostvarenje takve dostupnosti velikoga broja tekstova – a u hrvatskoj se filozofiji doista radi o velikom broju – priređivanje antologije. Svjesni toga, u Institutu su već u prvim godinama po njegovu osnutku započeli djelovati u tom smjeru. Budući da je latinski do 19. st. bio glavni jezik hrvatskih filozofa, razumljivo je da se pristupilo priređivanju djela na tom jeziku. Dijelom zbog zamašnosti posla, a dijelom i zbog drugih po dinamiku priređivanja nepovoljnih okolnosti, prošla su više od četiri desetljeća prije no što je tako zamišljeno djelo našlo put do čitateljstva. Rezultat je toga golemog posla trosveščana dvojezična zbirka tekstova

od ukupno gotovo 1500 stranica. Svaki svezak otvaraju kratki urednički *Uvod* i *Bilješka o latinskim tekstovima*, koju potpisuje redaktor latinskih tekstova Luka Boršić, a zaključuje *Kazalo imena* obuhvaćenih pripadnim sveskom.

Odjeljci posvećeni pojedinim autorima započinju biobibliografskom bilješkom iz pera Ljerke Schiffler i Ivane Skuhala Karasman, a nakon latinskoga je teksta naveden izvor na temelju kojega je priređen. Izvatci iz ukupno 48 djela pripadaju tridesetorici autora (Herman Dalmatin, Ivan Stojković, Nikola Modruški, Juraj Dragišić, Marko Marulić, Klement Ranjina, Frederik Grisogono, Ivan Polikarp Severitan, Fran Trankvil Andreis, Matija Vlačić Ilirik, Frane Petrić, Antun Medo, Andrija Dudić, Pavao Skalić, Nikola Vitov Gučetić, Faust Vrančić, Juraj Dubrovčanin, Marko Antun de Dominis, Matija Frkić, Stjepan Gradić, Franjo Jambrehović, Oktavije Janković Spader, Benedikt Rogačić, Andrija Kačić Miošić, Josip Zanchi, Ruđer Josip Bošković, Benedikt Stay, Kristofor Stay, Andrija Dorotić i Stjepan Čučić). Dakako, raznolikiji ili važniji filozofi kao Herman Dalmatin, Matija Vlačić Ilirik, Frane Petrić i osobito Ruđer Bošković dobili su više prostora od ostalih.

Već letimičnast pogled na naslove nekih uvrštenih djela – *Pouke za čestit život prema primjerima svetaca*, *Astronomsko zrcalo*, *Rasprava o tajnom uzroku morske plime i oseke*, *Ključ*

Svetoga pisma, Raspravica o značenju kometa, O živim silama, Razgovor o poučnom pjesništvu – sugerira da širina tematskoga raspona znatno nadilazi filozofiju kako je obično shvaćamo. To nas podsjeća na okolnost da se u prošlosti veoma često filozofovo bavljenje, primjerice, fizikom, poetikom ili teologijom nije gledalo kao neki izvanfilozofijski angažman. Štoviše, proučavanje svijeta praktičnim metodama bilo je sastavni dio filozofije, prirodna protuteža spekulaciji na koju se filozofija kasnije ograničila. Slika jednog te istog čovjeka koji ujutro drži filozofska predavanja, a poslijepodne odlazi u laboratorij miješati kemikalije, prije nekoliko stoljeća nije izgledala nimalo ekscentrično. No, kako su se empirijska znanja kroz rani novi vijek razvijala i zahtijevala sve veću specijalističku posvećenost, tako su se i nove discipline stale jasnijim obrisima razlučivati od filozofije. Posljedično, knjiga koja je pred nama nudi više no što joj naslov sugerira – ona omogućuje uvid u veoma raznolik univerzum intelektualnih gibanja od srednjega vijeka do relativno svježe modernosti.

Latinski se jezik u povijesti zapadnoeuropske civilizacije pokazao jednim od najžilavijih sastavnica kulture. Njegova dominacija u višim uporabnim domenama potrajala je cijelo tisućljeće nakon smrti zadnjih izvornih govornika. Najmlađi je tekst naše zbirke izdan prije 201 godinu, u vremenu koje unutar konteksta povijesti filozofije nije davna prošlost. To je godina bitke kod Waterlooa i Bečkoga kongresa, godina Mihnovičeve *Reči domovini* i izuma zubnog konca, godina kad su rođeni Otto von Bismarek i Josip Juraj Strossmayer. Radi se, dakle, o eri koju ćemo prije povezati s našim modernim društvom negoli s latinskom kulturom i latinskim jezikom. Pa ipak, tada se, i nakon toga, Ciceronov i

Augustinov jezik još uvijek obilato koristio u filozofiji.

Suglasno s tradicijom domaće latinistike, priređivači su krug hrvatskih filozofskih autora ocrtali koliko je moguće široko – u obzir su došli i autori rođeni na području današnje Hrvatske (bez obzira na narodno podrijetlo i tadašnju političku pripadnost rodnog mjesta) i etnički Hrvati rođeni izvan tog područja. To praktično rješenje ne podrazumijeva nacionalnu isključivost, kakva neizbježno dovodi do međunacionalnih opreka u tumačenjima, posebice u priručnoj literaturi, koja je laiku prvi izvor znanja o temi. Nefleksibilna i kategorična primjena pojma naroda i nacije za razdoblja ranija od 19. st. u neskladu je sa situacijom kakva je zaista vladala u tim vremenima i izaziva bespredmetne prijepore oko takve vrste pripadnosti pojedinoga mislioca. Ako se uzme u obzir i to da je većina obuhvaćenih autora glavni dio svoje karijere provela izvan područja današnje Hrvatske, ne služeći se hrvatskim jezikom i ne komunicirajući s Hrvatima bitno više no s pripadnicima drugih naroda, najzrelije bi bilo gledati na te autore kao na zajedničku svojinu europske, pa i svjetske kulture. Zato i atribut „hrvatska“ u naslovu izdanja valja doživjeti kao pragmatičnu skraćenicu za kudikamo složeniju realnost. Poželjeti je da jačajuća globalizacija društva u cjelini, a napose znanosti, dovede u 21. stoljeću do sve intenzivnijeg međunarodnog sintetiziranja znanja o stvaraocima koji su djelovali preko tek kasnije učvršćenih nacionalnih granica. Odluka o dvojezičnom izdavanju ovakve zbirke izrazito je poticajna za takovo što. Inozemni su proučavatelji povijesti filozofije zasigurno bolje upoznati s latinskim negoli s hrvatskim jezikom, a ovo im jedinstveno izdanje pruža jedinstven uvid u velik broj veoma raznolikih tekstova iz sedmostoljetnog

raspona. S druge strane, zbog uvijek postojećih značenjskih nijansi neprevedivih s jednog na drugi jezik i domaćim će istraživačima konzultacija s izvornikom biti neizostavno potrebna.

Latinski tekst, kao što redaktor napominje ([XI]), nije kritičko izdanje nastalo kolacioniranjem i konjunkturama, već je preuzet iz već postojećih tiskanih izvora. Njegova, dakle, primarna uloga nije donijeti kvalitativni pomak u filološkome smislu, već objediniti filozofska *diseiecta membra* i supostaviti ih prijevodima na hrvatski. Stoga očekivanja od tog segmenta knjige ne prelaze puku transkripcijsku korektnost. Neke redaktorske odluke – poglavito slovopisna rješenja – ostaju u diskrecijskom prostoru priređivača, a druge sam – primjerice, intervencije u interpungiranje radi lakšega razumijevanja – spreman bez rezerve pozdraviti, pa čak zagovarati i izmjene radikalnije od provedenih.

Ako je i bilo previše očekivati da će se prirediti komentirano izdanje, ili barem unijeti uputnice na u izvornicima citirana djela (kao što je gdjegdje učinjeno u prijevodu), bilo je preporučljivo dodati numeraciju redaka na marginama ili kakav drugi način brojčane segmentacije teksta, što bi znatno olakšalo snalaženje i referiranje.

Egzemplarno čitanje nasumično otvorenoga odjeljka (Vlačičeve *Dijalektičke dopune*, I, 454–473) ukazuje na kvalitetno urađenu transkripciju i prijevod. Ipak, neke su se informacije prenošenjem iz jednoga izdanja u drugo izgubile ili postaje nejasne. Primjerice, na početku se i na kraju transkripcije *Posvetnice* nalaze trotočke označavajući mjesta gdje su izostavljena imena adresata poslanice, odnosno mjesta i datuma njezina pisanja, ali u naslovu djela nije stavljena trotočka na mjestu izostavljanja podnaslova. Zatim, nadopu-

njavanje referenci u prijevodu – za koje se čini da je također usklađeno jednom rukom – mjestimično treba nadopuniti. Primjerice, iako se referenca u prijevodu eksplicira ili proširuje u šiljastim zagradama (osim kad se radi o dodavanju biblijskih redaka, kada zagrada nema), ponegdje je to izostavljeno (navod iz Platonova *Alkibijada*, 455). Konačno, nije naznačen izvor metričkoga prijevoda Horacijevih stihova (467), tako da se stječe pogrešan dojam da je on načinjen za izdanje iz 1994.

Prijevodi su često takvi da se protokom vremena pojave potreba za revizijom pojedinih rješenja, pa tako i u ovom izdanju ima mjesta koja bi pri priređivanju sljedećeg izdanja bilo dobro ponovno razmotriti. Izdvajam nekoliko primjera s triju slučajem odabranih stranica iz navedenog odjeljka. Na str. 454–455 tekst „*sive eam dexteritatem natura, sive usu, sive praeceptis ac doctrina, sive denique singulari Dei munere habuerit*“ preveden je „bilo da stekne tu pravilnost po naravi ili uporabom ili načelima i naukom, bilo pak samom zapovijedi Božjom“. Osim što bi „*dexteritas*“ možda bilo zgodno prevesti kao „sposobnost, vještina“, „*munus*“ će ovdje vjerojatnije značiti „dar, uzdarje“. Nadalje, „*palpent, hallucinantur et caecutiant*“ prevedeno je kao „brbljaju, buncaju i obmanjuju“, a prije će biti da se želi reći otprilike ovo: „pipkaju u mraku, buncaju i hodaju slijepi“, što je vrlo blaže intonirano. Naposljetku, „*eius ac clarissimorum doctorum testimoniis contemptis*“ umjesto „prezreno svjedočeci protiv Platona i drugih slavni učitelja“ bilo bi zgodnije prevesti „prezrevši svjedočanstva Platona i drugih slavni učitelja“, jer „svjedočanstva“ gramatički pripadaju Platonu i drugim slavni učiteljima. Na str. 456–457 kao prijevod segmenta „*ut finem huic vel laudationi vel defensionis dialectices imponamus*“ umje-

sto „da bismo dali svrhu ovoj pohvali i obrani dijalektike“ predložio bih „da završimo ovu ili pohvalu ili obranu dijalektike“, jer je „*finem imponere*“ frazem sa značenjem „završiti“. Za „*cum Deus omnia certa ratione condiderit*“ možda bi u prijevodu bilo preciznije „*ratio*“ preneti kao „naum, plan, namisao“ negoli kao „način“, što je informativnije od „da je Bog sve postavio na određeni način“. U frazi „*verbis scriptoque comprehendit*“ dobro bi bilo u danom kontekstu razmisliti o prijevodu „obuhvatiti govorom i pismom“ umjesto „razumjeti riječima i pismom“. Predikati glavnih rečenica u „*Si aliam esse isti statuunt, non hanc vulgatam, complectantur: ipsi eam certis praeceptionibus nobisque proponant*“ doimlju se jusivnim konjunktivima („Ako tvrde da je ona drukčija, a ne ova uobičajena, neka je sami obuhvate određenim načelima i nama izlože“ – dvotočka iza „*complectantur*“ suvišna je), a ne indikativno upotrijebljenima („Kada neki tvrde da je drukčija i da nije ona uobičajena, tada je dopunjuju. Ti isti je nama nude (dopunjenu) određenim načelima“). Na dnu istoga paragrafa „*hac*“ je prošireno u „onom koja je bolja“, a dva retka ispod toga „*breviter*“ („*kratko*“) nije prevedeno. Još niže, za „*meam erga vos voluntatem*“ predložio bih „svoju odanost / naklonost / ljubav“ umjesto „svoju volju“, a za „*vestro patrocinio*“ „Vašom zaštitom / pokroviteljstvom“ umjesto „Vašim dobročinstvom“. Na str. 472–473 rečenica „*Verum, ego cum nemine de laude ingenii eruditionisque fama contendo, ut aliqui falso suspicantur*“ prevedena je „Ja se zaista neću ni s kim sporiti o pohvali

oštroumlja i slavi obrazovanosti, kao što se neki krivo sumnjiče.“ Čini mi se da je poruka prvoga dijela rečenice da se autor ne želi nadmetati ni sa kime kako bi bio hvaljen zbog oštroumlja i slavljene zbog učenosti; nadalje, *suspicio* je deponentan glagol aktivnoga značenja, pa bi ovdje zapravo govorio o tome kako neki sumnjiče autora za ponašanje iz prvog dijela rečenice. Konačno, „*ultra confiteor*“ iz sljedeće rečenice moglo bi prije biti „drage volje priznajem“, a ne „ktome ... priznajem“.

U *Uvodu* se potkrala nepreciznost pri spominjanju poznate antologije hrvatskih latinista: „zajedno s akademikom Veljkom Gortanom ... autorom, između ostaloga, djela *Hrvatski latinizam I i II*“. Publikacija se zapravo zove *Hrvatski latinisti (I i II)*, a Gortan je u njoj više priređivač negoli autor; na koncu, treba napomenuti da je priređivanje tih svezaka zajedničko djelo Veljka Gortana i Vladimira Vratovića.

Priređivači su ovoga *Izbora* pred domaću i svjetsku publiku iznijeli golemo kulturno blago, presjek intelektualnih strujanja koja su zahvaćala naše krajeve kroz sedamsto godina. Sada je na zainteresiranima da uberu plodove toga posla. Nakana približavanja hrvatske filozofske tradicije suvremenom čitatelju ostvarena je – dostupnost je tekstova naše intelektualne baštine ovim izdanjem znatno povećana. To je velika blagodanost, ali i silna odgovornost. Kako, naime, raste broj na ovaj način predstavljenih tekstova, tako se otapaju izlike za njihovo zanemarivanje.

Šime Demo